

VENITURILE DIN VĂMI PE TERITORIUL ORAȘULUI, REFLECTATE ÎN STATUTELE CAPITLULUI DIN ORADEA (1374)

de
LIVIU BORCEA

Încă de la începuturile menționării sale documentare, în secolul al XII-lea, orașul Oradea a fost strâns legat din punct de vedere juridic de existența a două instituții ecleziastice: Episcopia romano-catolică din Oradea și Capitlul (colegiul) acesteia. Așezările care au compus ulterior orașul, situate în jurul prepoziturii întemeiate, potrivit tradiției de către Ladislau I (cel Sfânt) al Ungariei (1077-1095), erau pe pământul acestor două instituții.¹

Veniturile Episcopiei și Capitlului pe teritoriul Oradiei erau asigurate din dările percepute de la locuitorii iobagi sau jeleri și din veniturile provenite din vămi, adică din taxele impuse pe circulația mărfurilor². Ele erau, de fapt, drepturi regale (*iura regalia*)³ cedate, în timp, bisericii. Au existat și în cazul Oradiei trei tipuri de astfel de vămi: vama de intrare în oraș, luată la barieră sau la marginea orașului, într-un loc anume amenajat, vama podului (în cazul nostru, peste Crișul Repede) și vama târgului (*tributum fori*), dreptul de a intra în piața propriu-zisă, acolo unde se vindeau mărfurile.

Dacă pentru prima categorie de venituri - cele din dări - există informații mai ample, mai vechi și mai precise⁴, despre cea de a doua categorie, veniturile provenite din vămi, datele sunt mai sărace. Trebuie menționat de la bun început că vămile orașului Oradea nu au aparținut niciodată, în cursul evului mediu, urbei. Așezările care au compus mai târziu orașul fiind pe pământul stăpânului feudal, în speță a capitlului, acestea pentru oraș n-au avut un alt rol de-a lungul timpului decât că au favorizat indirect urbanizarea, au atras negustori, apoi meșteșugari, au constituit un vad comercial. Oradea nu a avut niciodată statutul de oraș liber

1. - Bunyitay V., *A váradi püspökség története*, vol. I, Oradea, 1883, p. 3-7 (în continuare, prescurtat: *Bunyitay*).

2. - *Instituții feudale din țările române. Dicționar*, București, 1988, p. 490.

3. - *Istoria dreptului românesc*, vol. I, București, 1980, p. 347.

4. - *Documente privind istoria României. Seria C: Transilvania*, veacul al XIII-lea, vol. II, București, 1952, p. 153-155 (în continuare, prescurtat: *DIRT*).

crăiesc, iar secolul al XIX-lea îl va prinde luptând încă pentru acest drept⁵.

O sursă importantă de informare cu privire la realitățile sociale, economice și politice ale timpului o constituie **Statutele Capitlului din Oradea**, document juridico-economic complex, redactat în timpul lui Ludovic de Anjou (1342-1382), aproximativ în aceeași perioadă cu statutele Capitlului din Zagreb. Cele de la Oradea au fost redactate de Emeric, canonicul lector, cel ce, deja la 1357, era notarul bisericii orădene. Lucrarea cuprinde trei părți mari. Prima se referă la întemeierea bisericii orădene, prezintă regii Ungariei și episcopii Oradei, drepturile, proprietățile și regulamentul de funcționare al Capitlului. În cea de a doua parte sunt precizate drepturile, veniturile și obligațiile unora dintre membrii Capitlului. În sfârșit, în cea de a treia, sunt transcrise documentele pe care se întemeiau drepturile Episcopiei și Capitlului. Data redactării nu este precizată. **Terminus post quem** poate fi considerată ziua de 31 octombrie 1374, când este amintită moartea episcopului Dominic (1373-1374), iar despre următorul, Benedict, nu se face pomenire. Manuscrisul, păstrat în secolul al XIX-lea la biblioteca Batthyány din Alba Iulia, a fost publicat de reputatul medievist, canonicul Bunyitay Vince⁶.

Pentru a putea aprecia valoarea informațiilor cu privire la vămi, cuprinse în **Statute**, să vedem și alte mențiuni documentare ce au premers acestora.

Cea mai veche atestare a unei vămi în Bihor este cea din diploma emisă de Emeric al Ungariei, în 1198, prin care se întărește “vama cetății Bihor, la Criș, dată prin dania fericitului rege Ladislau, în vremea întemeierii acestei biserici, în folosul episcopului și al fraților bisericii din Oradea”⁷. Acest fragment din document este deosebit de important, deoarece dovedește că: a). Episcopia catolică a fost întemeiată de regele Ladislau și nu de Ștefan I⁸; b). Ea a fost fondată la Oradea și nu adusă de la Biharea⁹.

Dar acest document a stârnit numeroase discuții cu privire la acel **castrum Bychor** la care se referă și a cărui vamă se află la Criș (**tributum ... de Kewres**). Au existat păreri care, socotind că este vorba de aceeași referință ca în **Statute** care precizează că “vama de târg a orașului nostru Oradea, pe care am obișnuit s-o a-renderăm în ajunul sărbătoririi Tuturor Sfinților, ține de noi în întregime (de Capitlu),

5. - Lakos, L., *Nagyvárad multja és jelene*, Oradea, 1902, *passim*.

6. - **A váradi káptalan legregjebb statutumai**, Oradea, 1886, 107 p (în continuare, prescurtat: **Statute**).

7. - **Tributum castri Bychor de Kewres, ad usum episcopi et fratrum ecclesie Waradiensis ex donatione beati Ladislai regis tempore sue fundationis collatum, divine retributionis intuitu... confirmamus** (Codex diplomaticus patrius, vol. VII, Budapest, p. 2; DIRT, veac XI, XII, XIII, p. 14).

8. - Între adepții întemeierii de către Ștefan I: G. Pray, *Dissertatio de Sancto Ladislao*, Posen, 1775; mai nou, Balogh J., *Varadinum. Várad vára*, Budapest, 1982, p. 22.

9. - Karácsonyi J., **A Hartvik-vita sarkpontjai**, în: *Századok*, 1894, p. 107. Dacă regele Ladislau doar ar fi mutat reședința, documentul n-ar fi putut afirma că amintita vamă ar fi fost acordată episcopului și fraților (capitulului) bisericii orădene “**tempore fundationis**” ci s-ar fi folosit expresia “**tempore translationis**”. O scrisoare a lui Matei Corvin din 1478: “**nolentes Ecclesiam Varadiensem ob honorem et reverentiam Sancti Regis Ladislai... qui eius Ecclesiae Fundator... est, suis iuribus destitui**” (Bunyitay, I, p. 4.).

din dania Sfântului Ladislau”¹⁰, au pus semnul egalității între *castrum* Bychor (cetatea Biharea) și *civitas Waradiensis* (orașul Oradea). Dar așa cum *castrum* nu este identic cu *civitas*, nici *Bychor* nu poate fi *Waradinum*. Apoi, între cele două documente există o distanță de timp de aproape 200 de ani și nici stăpânii nu sunt aceiași: al cetății Bihariei era episcopul, iar al orașului Oradea (în 1374), Capitlul. În primul caz este vorba despre o vamă de trecere a râului, iar în cel de-al doilea, de o vamă a târgului¹¹. Putem afirma cu certitudine că pasajul din *Statute* la care ne-am referit este o dovadă că primul stăpân al orașului Oradea, în forma sa de început, pe malul stâng al Crișului Repede, a fost Capitlul. Că, în cazul orașului nu poate fi vorba de o întemeiere regală căci, în acest caz, regele Ladislau l-ar fi înzestrat cu privilegii și nu l-ar fi lăsat sub stăpânirea Capitlului.

Un alt document din perioada ce a premers redactării *Statutelor* este cel din 1203, prin care regele Emeric a acordat două treimi din vămile de târg ale așezărilor din Bihor și din jurul Zarandului bisericii (Episcopiei) orădene. cu excepția a patru târguri¹². Nefiind nominalizate decât excepțiile, nu știm în ce măsură diploma schimbă sau confirmă existența de până atunci a unora din ele.

Din timpul domniei lui Ladislav IV (1272-1290) s-a păstrat un document nedatat, în care regele dispune Conventului cu hramul Sfântului Ștefan din Dealul Orădiei să cerceteze cazul magistrului Roland, fiul lui Toma, din neamul Borșa, care a distrus târgul din Oradea, aflat în proprietatea Capitlului. Este perioada răzcoalei familiei Borșa împotriva regelui Ungariei, a tendințelor de autonomie a voievodatului Transilvaniei. Episcopia orădeană situându-se de partea regelui, atacurile familiei Borșa care a dat, prin Roland, pe unul din voievozii Transilvaniei, s-au îndreptat cu predilecție împotriva ei. Ulterior, războiul s-a mutat în sudul Bihorului, pe cursul Crișului Negru, încheindu-se cu asediul cetății Finiș (1294)¹⁴.

Un alt târg, probabil săptămânal, se ținea la vest de Oradea, tot pe malul stâng al Crișului Repede, fiind menționat în 1373 sub forma *in loco fori sabbathi*¹⁵, pentru ca, în *Statute*, peste aproximativ un an, să fie pomenită deja existența unui *Zombathely vicus* (“Ulița locului de sâmbăta”)¹⁶, precizându-se că *ad episcopum pertinet*¹⁷. Este, probabil, nucleul viitorului cartier *Orașul Nou*¹⁸.

10. - *Statute*, p. 56: *Tributum fori civitatis nostre Waradiensis, quod in vigilia omnium sanctorum locare consuevimus, totaliter ex donatione sancti Ladislai ad nos pertinet.*

11. - Vama cetății Biharea la Criș este menționată încă și în 1600, ca importantă sursă de venituri (*Bunyitay*, II, p. 264).

12. - DIRT, veac XI, XII, XIII, p. 27; Györffy Gy., *Az Árpádkori Magyarországtörténeti földrajza*, vol. I, Budapest, 1966, p. 595.

13. - “*Dicunt nobis capitulum ecclesiae Waradiensis, quod Magister Rolandus, filius Thomas forum ipsorum in Waradino existentem destruxisset*” (*Bunyitay*, II, p. 290).

14. - Despre familia Borșa vezi, R. Popa, N. Chidioșan, A. Lukács, *O reședință feudală din secolele XI-XII la Sânicolau de Beiuș. Contribuții la istoria Bihorului medieval*, în: *Revista muzeelor și monumentelor. Monumente istorice și de artă*, nr. 2, 1984, p. 21-34

15. - Fejér, G., *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus et civilis*, vol. IX/4, Buda, 1842, p. 531; atestat documentar prima oară la 1326 (Györffy Gy., *op. cit.*, p. 686).

16. - *Statute*, p. 32.

17. - *Ibidem*; în 1492 aparținea capitlului.

18. - *Nova Villa* în documentul din 7 august 1285

având în mijloc Piața Mică (actuala Piața Unirii), în timp ce vechiul târg, primul menționat documentar, trebuie să fi fost cel ce se desfășura în piața mai largă dintre mănăstirea fortificată (cetatea Oradiei) și Oradea propriu-zisă, în Piața Mare (azi, Piața 1 Decembrie).

Vechimea nucleului constitutiv al orașului viitor, deci a Oradiei propriu-zise, este dovedită de situația sa privilegiată în comparație cu celelalte cartiere din jur, mai târzii, chiar dacă de ea se bucura în primul rând stăpânul feudal, Capitlul. Astfel, chiar și locuitorii târgului Olosig (*Villa Latinorum*) trebuiau să plătească vamă la intrarea în Oradea, ca și oricare alt străin¹⁹.

După distrugerea tătar-mongolă din 1241, colonizarea liberă sau dirijată de către Episcopia catolică a făcut ca, la 1285, câteva ulițe să se contureze ca suburbii, cu siguranță având juri și jurați proprii și menționate în jurul cetății: **Olosig**²⁰, **Satul Nou (Nova Villa)**, viitorul cartier **Orașul Nou**²¹ și **Sfântul Laurențiu**, acesta din urmă și sub forma **Ortus cervorum**²².

Statutele Capitlului, redactate, așa cum am văzut, în 1374, prezintă o situație mai evoluată, cu modificări recente, datorate în bună parte episcopului Dumitru (1345-1372), care a impus ca și supușii săi din orașul Oradea și cartierele sale (**in dicta civitate et eius suburbiis degentes**) să beneficieze de același tratament ca și cei ai Capitlului: să plătească ca vamă a târgului numai câte o ponderă, adică patru dinari în fiecare an, pe la sărbătoarea Sfântului Arhanghel Mihai²³. Aceasta, probabil, spre deosebire de cei ce nu locuiau în oraș și în suburbiile sale și care trebuiau să plătească vama ori de câte ori intrau cu mărfuri în oraș.

Care era înfățișarea orașului Oradea, a habitatului, luat în extensiunea sa de mai târziu, așa cum reiese din Statute? Luând ca axă cursul de bază al Crișului, constatăm o dispunere grupată în jurul mănăstirii fortificate, a cetății. Pe malul stâng se aflau: orașul Oradea (**civitas Waradiensis**), la vest de cetate²⁴, Velența sau Veneția (**vicus Venetia**), la est de cetate²⁵, **vicus Zombathely**, la vest de orașul

19. - Jakó, Zs., **Bihar megye a török pusztítás előtt**, Budapest, 1940, p. 380.

20. - 1184: Orosi (=Olosi); 1285: Laurentius de Villa Latinorum Waradiensium; 1273: villa Olazy; 1285: villicum et populos nostros (episcopales) de Olazy, civitatem (!) nostram de Olazy (Györfly Gy., **op. cit.**, p. 648).

21. - 1285: Nova Villa; 1374: Venetia... cum vico... Wyfalu (Györfly Gy., **op. cit.**, p. 679). Nu este sigur că aceste două menționări se referă la aceeași așezare.

22. - 1273: villa Sancti Laurentii; 1285: villicum et populos nostros de... Sancto Laurentio (**Ibidem**, p. 669); 1374: Ortus cervorum (**Statute**, p. 33). A evoluat apoi sub formele: 1386: Vod Legelew mons; 1455: Vadkerth vicus (Jakó, Zs., **op. cit.**, p. 382).

23. - **Statute**, p. 56.

24. - 1113: Sixtus Waradiensis; 1235: Andreas rex Hungariae moritur et sepelitur in civitate Waradino; 1241: Quommodo Tartari Waradiensem civitatem expugnaverunt; 1304: populi de civitate Waradiensis; 1320: civitas et diocesis Waradiensis; 1326: possessio Eusi prope civitatem Waradiensem; 1374: civitas Waradiensis (Györfly Gy., **op. cit.**, p. 682-684; **Statute**, p. 31). Cu toate că toponimul Oradea (**Waradinum**) este atestat din 1113, orașul cu acest nume apare mai târziu. Chiar și forma **civitas** ce precede toponimul nu este o garanție că avem de-a face cu noțiune de oraș. Inițial, **civitas** înseamnă cetate, fapt care rezultă și din exemplele noastre de mai sus, la anii 1235 și 1241. Prima atestare sigură e cea din **Statute**, la 1374.

25. - 1291: de Veneccys; 1344: vicus Venetia (Jakó, Zs., **op. cit.**, p. 383); 1374: Venetia alio nomine Tykol (**Statute**, p. 33).

Oradea²⁶, *villa Hydkwzheulews, vicus Egerzegh et Wyfalw*, la sud-est și sud de Velența²⁷, *Bolonia* și *Padua*²⁸. Pe malul drept al râului: *Olosig (vicus Olazy)*, la nord de orașul Oradea²⁹, *contrata Sancti Petri*, la est de Olosig, între Criș și dealurile Oradiei³⁰.

O altă categorie menționată în Statute o formează așezările-satelit care au intrat mai târziu în componența orașului și care, în tot cursul evului mediu, au gravitat în jurul său, datorându-și evoluția vecinătății Oradiei. Este vorba de: Episcopia(-Bihor)³¹, Sântion³², Ioșia³³ și Seleuș³⁴.

Statutele menționează și două vămi ale porților orașului ce se luau în Ulița Veneția (Velența) și în Ulița Vămii (*tributa... portarum dicte civitatis in vico Venetia et in vico Wamwca exigi consueta*)³⁵. Într-un loc neprecizat se afla și un loc de vânzare a peștelui, probabil lângă Criș, numit *Pyntheker locus*, ale cărui venituri aparțineau decanului capitlului³⁶.

Situația târgurilor orădene se lămurește documentar abia spre sfârșitul seco-

26. - 1326: in Waradino de loco fori sabbati; 1373: in loco fori sabbathi (Györffy, Gy., op. cit., p. 686); 1374: Zombathely vicus (Statute, p. 32).

27. - Din acestea se vor fi constituit Sf. Laurențiu (așezare menționată și sub numele de *Ortus cervorum*, ulterior Vadkert) și Seleuș, care a rămas despărțită de Oradea, din punct de vedere administrativ, până la începutul secolului XX.

28. - 1374: *Bolonia vicus* (Statute, p. 31); 1374: *Padua, Badua vicus* (Ibidem).

29. - 1184: *Orosi (=Olosi)*; 1215: *villa Latinorum Varadiensium* (Jakó, Zs., op. cit., p. 383); 1283: *civitatem nostram de Olazy* (Györffy, Gy., op. cit., p. 648); 1374: *vicus Olazy* (Statute, p. 31).

30. - 1374: *Sancti Petri contrata* (Statute, p. 32).

31. - În 1273 era proprietate comună a episcopului orădean și a capitlului. În 1284 aici se redactează un act semnat de episcop și de voievodul Transilvaniei. În 1291-1294 trebuia să ducă la cetatea Feniș a episcopului 84 căble de grâu și tot atâtea de ovăz bun. Pe dealurile cu vii ale episcopiei, aveau posesiuni și particulari (Statute, p. 32; Györffy, Gy., op. cit., p. 655-656). A fost reședința de vară a episcopului catolic de Oradea.

32. - 1215, 1229, 1235: *monasterium S. Joannis Baptiste*. Abația cu hramul Sf. Ioan Botezătorul, aparținând ordinului cavalerilor ioași apare în 1215 ca stăpână a satului Dusnok. În 1249 a fost preluată de ordinul cistercit fiind subordonată, pe rând, abațiilor din Savnik (Slovacia), apoi, din 1250, abației din Koprzyzronica (Polonia), iar din 1259 a celei din Plass (Moravia). În 1282 apare numele familiei Szentjánosi din neamul Hontpázmány, ceea ce înseamnă că ei erau stăpâni așezării. Vechiul loc al claustrului și satului erau pe malul drept al Crișului Repede (Györffy, Gy., op. cit., p. 667-668).

33. - 1261: proprietate comună a lui Gavril fiul lui Rafael și Rafael fiul lui Toma (possessio Ewsy); 1284: *Terra Ewsy iuxta Crisium*; 1324: *possessio Lusi... prope civitatem Waradiensem iuxta fluvium Crisii* (Ibidem, p. 649-650).

34. - 1213: *villa Seleus*; 1273: *villa Zewlews*. În 1273 era posesiune comună a episcopului și capitlului. În 1276 satul a fost donat de Ladislau IV episcopiei ca udvornicii locuitori aici să facă serviciul de clopotari (*officium pulsatorum*) și să fabrice ceară *pro luminaribus*. O parte trebuiau să servească episcopiei cu arma. În 1288 în mijlocul satului, pe apa Heuyo, Zoloch, iobagul canonicului custode al capitlului avea o moară împreună cu fii lui Damyan. În 1279, regele a ținut aici o dietă parțială pentru 7 comitate (Györffy, Gy., op. cit., p. 672-673, 685; Bunyitay, III, p. 427).

35. - Statute, p. 56-57.

36. - Ibidem, p. 65; menționată și: *Pentekhel vicus* (1446) și *Pentekhaly vicus* (1599) (Jakó, Zs., op. cit., p. 382). Este caracteristică pentru evoluția orașului această transformare din *locus* în *vicus*. (Vezi mai sus nota 26.).

lului al XV-lea, în timpul lui Matei Corvin, cu ocazia diferendului ivit între Căpitlul din Oradea și orașele libere crăiești din Transilvania și Ungaria³⁷. Cu această ocazie sunt menționate trei târguri: Olosig (**Olazij**), Satul (=Orașul) Nou (**Nova Villa**) și Sf. Laurențiu (**Sanctus Laurentius**). Sunt cele menționate și la 1285 și care erau locuri de vamă și atunci când **Statutele** au fost redactate. Alături de Oradea propriu-zisă, cele trei așezări vor da configurație orașului Oradea, constituit ca entitate în 1557³⁸.

LES REVENUS DES DOUANES SUR LE TERRITOIRE DE LA VILLE REFLETES DANS LES STATUS DU CHAPITRE D'ORADEA (1374)

Résumé

La ville d'Oradea, comme d'ailleurs les autres habitations des environs, s'est formée le long des siècles sur les terres du chapitre et de l'évêché catholique. Une importante source de revenus provenait des trois catégories de douanes: la douane d'entrée en ville, la douane de passage sur le pont traversant le Cris et la douane de l'entrée du marché. Toutes ces douanes, jusqu'en 1557, ont revenu exclusivement au chapitre ou à l'évêché. Une importante source d'information qui les concerne sont les **Statuts du chapitre d'Oradea**, document juridique économique complexe, rédigé probablement en 1374. Ils comprennent des informations relatives à la division de la ville en quartiers, les revenus du chapitre et de l'évêché du recouvrement des douanes. L'existence de ces douanes a mené à la longue à la formation des quatre grandes parties de la ville, chacune ayant sa propre administration - Oradea proprement dite, Olosig, Velenta et Nouvelle Ville.

37. - Teleki, J., **Hunyadiak kora Magyarországon**, vol. XII. Pest, 1857, p. 9-10, 15-21, 26-28, 53-55, 58-59.

38. - Tóth-Szabó, P., **Nagyvárad az erdélyi fejedelmek s a török uralom korában**, Oradea. 1904, p. 26.